

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Alby och Kolardammarna den 12 maj 2022

Martina Kiibus

Undrar om inte Alby naturreservat är som allra finast just nu! Det är som att det kommer nya blommor varje dag. 16 personer deltog på dagens guidning från Öringe via Kolardammarna och kohagarna ner till Alby friluftsgård. Det var ganska blandade åldrar, från 25 och 30 år och uppåt. Många nya deltagare och en del som gått tidigare. Flera var ganska nyinflyttade i Tyresö. En deltagare var från Nya Zeeland och en hade nog sitt ursprung i Indien. Så det var en härligt blandad grupp. Information via vänner, Tyresös hemsida, Aktuella händelser i Tyresö, Tyresöradion och en guidning som jag hade för Storstockholms naturguidning förra veckan.

Vi samlades vid busshållplats Öringe och startade själva guidningen vid reservatsentrén vid Fårdalaparkeringen. Berättade om Alby naturreservat, naturvärdena, kulturmiljöerna och det rörliga friluftslivet och värdet av att vi har ett friluftsliv som bedrivs på naturens villkor. Temat för dagen var Vårblommor, vattenrening och vikingagravar.

Dagens första vårblommor var vitsippa och vårfryle. Visade hur vitsippan har en gulare mitt, som är vitsippans ståndare och pistiller. Kontrastfärgen fungerar som en vägvisare för de pollinerande humlorna. När det är soligt och pollinatörerna är ute och flyger har vitsipporna och de andra blommorna öppna kronor, medan de ofta drar ihop sig när det är mer mulet eller regnigt. Både vitsippor och vårfryle och även blåsippor har på sina frön en liten oljedroppe (elaiosom) som myrorna är synnerligen förtjusta i. När de släpar hem den lilla fett droppen till stacken tappar de allt som oftast fröna och bidrar på så sätt till fröspridningen av dessa vårblommor.

Nästa vårblomma var nagelört. Den var som ett vitt flor på hållarna, så otroligt fin. Den kallas också för vårlskling eller rågblomma, eftersom det var dags att så rågen när den blommar. Den har sina blad tätt tryckta som en rosett på marken, vilket är ett bra skydd mot att bli uppäten av betande djur som kor och får. På hållarna växte det också en hel del styvmorsviol. De har inte bara en kontrastfärg i mitten för att vägleda pollinatörerna utan också svarta streck som leder mot mitten så att det inte råder någon tvekan om vart pollinatörerna ska ta vägen. Berättade den lilla sagan om hur styvmorsviolen fått sitt namn, hur styvmodern (det nedre kronbladet) sitter själv på två stolar (foderblad) medan styvdöttrarna får samsas om en stol.

Så kom vi fram till inloppet och dammarna och kom in på dagens andra V: vattenreningen. Vi följde dammarna från inloppet till utlopp och pratade om de olika reningsstegen. Med början vid rensvallret som fångar upp skräp och oljelänsarna som fångar upp olja och andra flytande föroreningar.

Deltagarna gick långsamt fram och bara tittade och fotograferade och njöt av alla blommor. Så mysigt, varje gång jag trodde att nu kom vi vidare så hittade någon något nytt att fråga om. Samtidigt ville jag respektera sluttiden så jag valde att hoppa över en del stopp istället. Vi hittade knippfryle, blå viol (jag är dålig på att artbestämma violer...) och vårförgätmigej. Den är så söt, med pyttesmå blommor, som en liten miniförgätmigej.

Så var det dags för v som i vattenrening igen. Visade översikten på skylten vid Kolardammarna och sen gick vi till sedimentationsdammen. Där vattnet rinner långsammare så att de tunga partiklarna som tungmetaller och fosforföreningar kan sjunka till botten, sedimentera. Pratade om att de flesta tungmetaller är skadliga för levande organismer även i små mängder.

I strandkanten blommade kabbeleka, så härligt frodig med sina glänsande gula kronblad. Deras frön sprids med vatten. Så när frukterna är mogna så väntar de på att det ska regna och när en regndroppe landar, kasta fröna ut i vattnet med en liten flytväst så att de kan glida iväg till en ny strand och börja gro.

Syftet med Kolardammarna var ju att rena dagvattnet men de innebär också att kommunen har skapat en livsmiljö som ökar reservatets biologiska mångfald. Pratade både om alla smådjur som lever i vattnet och om de djur vi såg eller såg spåren av som fåglar och bävern. De fåglar vi såg var knipa, gräsand och kanadagås. Knipan är hålhäckare, dvs de behöver gamla ihåliga träd för att kunna häcka, något som vi har en brist på i vår natur. Precis som vi har en brist på våtmarker. Pratade också om bäverns ”comeback” från att ha varit helt utrotad på 1870-talet och hur värdefull den är, både för att den skapar nya våtmarker men också för att den ger en mer artrik flora och fauna i de våtmarker där det finns bäver.

Nästa vårblomma var gökärt, en ärtväxt vars blommor smakar som sockerärtor, så deltagarna fick smaka på ett par blommor. Här är inte ståndarna och pistillerna lika exponerade som hos vitsippan. Visade hur de ligger dolda bakom ett av kronbladen. När en tillräckligt tung humla landar så åker den liksom hiss och tynger ner kronbladen så att vägen in till nektarn och gökärtens pollen öppnas. Det innebär att inga lätta insekter kan pollinera gökärtens. För blommorna är det en fördel om pollinatörerna är någorlunda artspecifika så att de inte flyger från gökärt till vitsippa, då blir det ju inga nya blommor.

Nästa steg i vattenreningen var översilningsytan eller växtbädden där kaveldun och vass fångar upp överskottsnäring, framför allt kväveföreningar. Näringsämnen kväve och fosfor är ju inga miljögifter i sig men i för höga halter orsakar de övergödning, igenväxning och i förlängningen syrebrist i våra sjöar. På marken växte det majsmörblomma, en tidig smörblomma som ser lite vissen ut från början. Smörblommor är giftiga som skydd mot betande djur så vi pratade om att det finns olika strategier; bladen tryckta till marken som nagelört, giftig som smörblomma eller taggig som enarna. Vidare till våtmarken där bakterier omvandlar kväveföreningar till kvävgas som finns i luften.

På en slänt vid våtmarken blommade gullvivor. Som också kallas för Sankte Pers nycklar eller mormors mamelucker. På tyska heter de Frühlingschlüssel, nyckeln till våren. Deras blad är också tryckta mot marken som skydd mot bete. Uppmanade deltagarna att sätta sig ner och titta in i gullvivorna. Där syns de röda strecken som liksom styvmorsviolens svarta streck leder in mot nektarn. Poängen med sexuell förökning är att blanda gener från olika individer, men det finns ju en risk för att pollen från den egna blomman fastnar på pistillen. Så för att undvika självbefruktning har gullvivorna en strategi som innebär att ståndarna och pistillerna inte mognar samtidigt. I ungefär hälften av gullvivorna är det ståndarna som mognar först och i den andra hälften är det pistillerna. Så roligt när deltagarna verkligen tillåter sig att förundras över hur sinnrik naturen är! Jag hörde många: ”Aha” och ”Ååhh” under guidningen!

Så var vi framme vid utloppet där vattnet syresätts i det lilla vattenfallet. Ungefär ett dygn tar det för vattnet från inlopp till utlopp och under det dygnet har mellan 65 och 85 % av tungmetallerna (nästan 100% av kvicksilvret), cirka 70 % av fosfor och en del av kvävet renats ur vattnet. Pratade också om dagvatten och visade kartan över avrinningsområdet, problematiken kring hårdgjorda ytor och att dammarna också fungerar som vattenmagasin som minskar risken för översvämningar vid skyfall.

Vid utloppet växer några fantastiska grovstammiga aspar. Pratade om hur viktig aspen är för många mossor, lavar och svampar och inte minst hundratals olika fjärils- och skalbaggsarter. Tittade på asptickorna som klär de gamla aspstammarna och som bidrar till att aspen murknar i så förhållandevis unga år och på så sätt kan spillkråkan hacka bohål som sedan andra fåglar som kattuggla kan ta över. Vi tittade också på de fina asprötterna som väller ner över ett berg och som är klädda av cypressfläta och husmossa. På asparna växte det också blemlav och hättemossa.

Här slingrade sig också en fin snok fram. Jag försökte verkligen förmedla hur roligt det var att vi fick se en orm, att de minskar i antal och är fridlysta. Så det kom fram många kameror nu med och en del fick lite KBT-träning...

Några blåsippor var fortfarande i blom, så jag uppmanade alla att stanna och ta in dem, kanske årets sista blåsippor. (alltså inte plocka utan ta in synen av dem!). Förklarade varför de är fridlysta, att det hänger ihop med att de knappt har några rötter och att de har svårt att spridas.

Så följde vi den meandrande Fnyskbäcken till kohagen. Pratade om att hur värdefullt det är att bäckar och åar får behålla sina naturliga slingrande förlopp och hur viktiga livsmiljöer de är för många vattenlevande växter och djur. Vid den ihåliga aspen berättade jag om kattugglan som bor där men som nog låg inne i boet nu.

Så kom vi till den fina ek- och hasselbacken i hagen. Pratade om eken och den biologiska mångfald som är knuten till eken, tittade på de ektickor som växte på stammen och som är typiska för äldre ekar och med på vår rödlista över hotade arter. Och om att både ek och hassel är en del av ett betat kulturlandskap. För att eken och alla dess invånare ska trivas måste den få växa fritt och solbelyst. På marken växte det svalört, en gul vårbloffa som tillhör samma familj som smörblommor och kabbeleka.

Här tog vi paus, det är en bra plats när det blåser för det blir lite skyddat här. Dessutom finns det många naturliga stolar i form av stockar vilket är skönt för de som inte har lika lätt för att sätta sig på marken. Och så är det en fantastiskt fin plats!

Efter pausen gick vi längre in i kohagen fram till en häll där man har utsikt över Albysjön. Korna släpptes ut i hagarna igår, så de gick där och tittade nyfiket på oss. Pratade om att hagmarkerna är oerhört rika på biologisk mångfald, tack vare betet, men att det gäller att det är lagom betestryck så att det inte blir överbetat. Här stannade vi upp lite och böjde oss ner och tittade på alla blommor; knippfryle, styvmorsviol, nagelört, gullviva och mandelblom. Uppmanade deltagarna att dofta på mandelblommen, den har verkligen en ljuvlig mandelliknande doft. Och så växte det vårbrodd där, ett tidigt gräs som är rätt lätt att skilja från andra gräs med sin lite bronsaktiga färg. Stjälkarna smakar gräddkola, så jag gav alla varsin stjälk att tugga på.

När vi väl kunde slita oss från hagen fick vi gå tillbaka en ganska lång bit eftersom den närmaste stättan är trasig, men nästa stätta (längre norrut) kom vi över. Fast den skulle behöva handtag eller något att hålla sig i för att öka tillgängligheten. På andra sidan stättan kom vi in i skogen och gick en bit tills vi kom till nästa vårbloffa, nämligen blåbärsblommor. Som också är goda, smakar lite svagt sött. Så det blev en hel del smaksensationer under guidningen. Precis som asp, ek och bäver så är blåbär en så kallad nyckelart som många andra är beroende av. Blåbär minskar tyvärr i våra produktionsskogar eftersom det antingen är för slutet som i en granplantering eller för öppet som på kalhyggarna. Pratade också om att blåbär är nyttigt och gott och betydligt mer klimatsmart än att äta importerade gojibär eller liknande. Problemet för blåbär är inte att människor plockar bären utan att skogsbruket gör så att det blir för slutet eller för öppet för att de ska trivas.

Nästa vårbloffa i skogen var harsyra. Vars blad bidrog till lite syra i vår avsmakningsmeny. De vita blommorna är otroligt fina med ljuslila ådror (återigen handlar det om vägvisare till pollinatörerna), flera av deltagarna hade aldrig tänkt på att de var så fina inuti. Läste en liten strof av Harry Martinsson där han så lyriskt beskriver den fina harsyran.

En av deltagarna (25-åringen) hittade något orangefärgat på en enbuske. Det var hagtornsrost, en svamp som går på både hagtorn och enar. Hon var så härlig för hon såg saker hela tiden, som fick oss alla att stanna upp och upptäcka ännu mer än om vi bara skulle ha hållit oss till min guidning.

Tog oss upp till en liten tallhäll och noterade skillnaden i vegetation och marktäckning jämfört med granskogen. Lingon och ljung istället för blåbär och lavar som renlavar och islandslav istället för mossa. Pratade om tallens och granens olika ekologiska nischer och dynamiken mellan dem. På en tall växte det en talticka, som är en signalart och visar att tallen är minst hundra år gammal, oftast syns inte fruktkroppen förrän tallen är 150-200 år.

Jag pratade också om att det inte blir så många vårblommor i skogen men att det i en riktig skog är lika hög mångfald som i beteshagarna. Men istället för en mångfald av blommor så finns det en mångfald av mossor, lavar och svampar i skogen. Som vi kommer att titta på i höst när mossorna är som finast. Nu på våren blir det mer fokus på blommor, vilket också påverkar vilka platser jag väljer att guida på under olika tider på året.

Innan vi lämnade skogen pratade vi om den mångfald av biotoper eller naturtyper som vi gått igenom på en relativt liten sträcka. Det här mosaikartade landskapet är typiskt för Alby och Södertörn och gör att det alltid är omväxlande att gå i naturen här. Men den mångfalden innebär också en mångfald av arter, eftersom olika arter har olika krav på sina livsmiljöer. Och så finns det ju de som pendlar som t ex nötskrikan som vill bo skyddat i granskogen men födosöker i de öppnare ekhagarna. Eller våra groddjur som övervintrar på land men lever i småvatten under sommarhalvåret. Problemet i vårt urbana landskap är att det är så fragmentiserat så att det uppstår spridningsbarriärer i form av exempelvis vägar för grodorna.

Så kom vi ut ur skogen och till Ahlstorp. Där berättade jag om torpets historia och livet som båtsman och båtsmansfamilj samt om den slätter vi bedriver där och som vi kommer att ske i augusti i år. Välkomnade alla att vara med. När vi gick vidare från Ahlstorp såg vi en huggorm som låg alldeles stilla i vägkanten. Så fin med sitt vackra mönster. Så återigen kom kamerorna fram.

Gick vidare till groddammarna nedanför Ahlstorp och pratade om groddjuren. Numera finns det något eller några exemplar av fyra av länets fem groddjursarter i dammarna, nämligen padda, vanlig groda och större och mindre vattensalamander. Berättade om hur deras parning går till. Större vattensalamanders parningsdans är bland det vackraste som finns! Hannen med sin drakrygg och silverstrimma på stjärten som dansar i timmar för honan innan hon väljer den bästa dansören. Så läckert! Men pratade också om varför vi anlagt dammarna och att groddjuren farit illa av att småvattnen och våtmarkerna försvunnit i vårt landskap.

Nästa vårblomma blev ett blommande träd, nämligen sälg. Sälgen blommar tidigt, på bar kvist, och är riklig på nektar och pollen och därmed viktig mat för de nyvakna humlorna och bina. Humledrottningen kan då tack vare sälgen etablera en humlekoloni och så kan humlorna framme i maj pollinera våra äppelträd.

Vi fortsatte till gravfältet ovanför Uddby och blickade ner på Uddby gård. Berättade om dess historia från järnåldersgravfälten till dagens visningsjordbruk. När en plats har –by som efterled tror man att den har spår från yngre järnåldern medan en plats som har –sta som efterled antas härröra från äldre järnålder. Som Gimmersta och Raksta.

Så kom vi fram till Albys gamla bygravfält och var nu framme vid det sista v:et i min lilla allitteration, nämligen vikingagravar. Pratade om gravarna och hur man tänker sig att samhället organiserades under vikingatiden, kring år 600, i våra trakter i östra Svealand. Pratade en del om vikingatiden, de olika teorier som finns kring vilka vikingarna var och vad som kan ha gett upphov till namnet viking. Det är ju en rätt mytomspunnen tid i vår historia.

Gick ner mot friluftsgården och stannade vid en hägg som precis höll på att slå ut i blom. Deltagarna fick gnugga på bladen och se om de kunde urskilja vad de doftade. Nämligen bittermandel som i stora mängder är ett gift och häggens försvar mot bete. Lönnarna blommade också så fint med sina sött doftande gulgröna blommor. Deras frön sprids ju med vinden, med de små vingor som sitter på fröna. Berättade också om själva prästgården och gårdsmiljön innan vi avslutade guidningen. Läste Alf Henrikssons ”Jag såg att häggen blommade” innan vi skiljdes åt, som en liten påminnelse om att ta sig tid och njuta av häggen nu, tiden är ju så kort.

Deltagarna var som vanligt jättenöjda. De yngre tjejerna som var nyinflyttade tyckte det var så kul att få upptäcka nya områden att röra sig i och att få upptäcka Alby. Andra höjdpunkter var att äntligen

förstå hur Kolardammarna fungerar, ormarna, alla vårblommor, att det var så sinnligt med alla dofter, synintryck och smaker, den skira grönskan, att man får lära sig något nytt varje gång, att jag inte säger samma sak på varje guidning och – hela guidningen.